

УДК 81'367.625'374

Микола Степаненко, Світлана Галаур
Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка, м. Полтава

ЗНАКОВА ПРАЦЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

**Колібаба Л.М. Словник дієслівного керування /
Лариса Колібаба, Валентина Фурса. — К. : Либідь,
2016. — 656 с.**

Твердження про те, що синтаксична сполучуваність виявляє національну специфіку мови, останнім часом стало аксіоматичним. У зв'язку із цим пильної уваги потребує проблема порушення нормативного керування українських дієслів, значною мірою пов'язана з тривалими тенденціями копіювання чужомовних моделей побудови синтаксичних одиниць. Українськомовне населення, на жаль, нині дезорієнтоване в комунікативному просторі інтерферентного співіснування мов. Одна з них (і що найприкріше — рідна) тривалий час переживала процес безпрецедентної деперсоналізації та уніфікації, який спричинив низку асимілятивних змін у її системі, спровокував активізацію синтаксичних кальок, розширення функцій окремих прийменників, зрештою, призвів до надлишкової варіантності слововживання.

Поза будь-яким сумнівом, «Словник дієслівного керування» Лариси Колібаби й Валентини Фурси — значуща й очікувана лексикографічна праця останнього десятиліття. Її поява — закономірний результат розвитку нашої мови, що поступово і впевнено (за активної допомоги свідомих мовців і вчених) скидає із себе граматичний *second hand*, у який роками намагалася «вбирати» її Москва, і увиразнює

© М.І. СТЕПАНЕНКО, С.П. ГАЛАУР, 2017

свою неповторну вроду й окремішність витворюваними віками і сучасними питомими формами.

Рецензована робота адресована широкому загалові. Вона є практичним порадином науковцям, викладачам вишів, журналістам, редакторам, учителям, аспірантам, студентам, учням і всім, хто прагне повернути українській мові етнічне обличчя. У Словникові вперше «систематизовано нормативні вияви керування найуживаніших дієслів сучасної української літературної мови» (с. 3).

Теоретичне підґрунтя пропонованої лексикографічної студії — це авторитетні й науково виважені праці відомих українських лінгвістів ХХ й поч. ХХІ ст., зосібна І. Вихованця, К. Городенської, А. Грищенко, Н. Гуйванюк, С. Єрмоленко, А. Загнітка, М. Кобилянської, Т. Масицької, М. Плющ та ін. З приємністю в поважному списку віднаходимо прізвища І. Огієнка, О. Курило, О. Синявського, Є. Тимченка, С. Караванського.

Мовці, небайдужі до гармонійного українського речення, фахівці, в обов'язки яких уходить створення та редагування текстів, звісно, використовують увесь арсенал словниково-довідкової літератури, покликаної розв'язувати питання культури мови, і дієслівного керування також. У пригоді можуть стати, наприклад, «Словник труднощів української мови» (близько 15 000 слів, автори — Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Пазяк та ін., за ред. С. Єрмоленко, 1989 р.), «Українське літературне слововживання: словник-довідник» (С. Головашук, 1995 р.), «Довідник з культури мови» (С. Єрмоленко, С. Бирик, Н. Сологуб та ін., за ред. С. Єрмоленко, 2005 р.), «Словник-довідник з культури української мови» (Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак, 2006 р.) та ін. На дієслівній сполучуваності зацентровано в працях, адресованих тим, хто вивчає українську мову як іноземну, передовсім у словникові «1000 українських дієслів. Словник синтаксичної сполучуваності (для студентів-іноземців)» (В. Романова, 2008 р.), навчальному посібникові «Дієслівне керування в українській мові» (Б. Сокил, Л. Новіцька, М. Товкало, 2008 р.). Така розмаїта лексикографічна продукція, однак, не задовольняє потреби сучасної мовної практики, позаяк ілюструє лише окремі зразки адекватного використання прийменникових і безприйменникових відмінкових форм іменників. Додамо до цього й те, що орфографічні та перекладні словники суперечливо відображають семантичний і формально-граматичний потенціал вербативних лексем, засвідчуючи строкатість нормативних рекомендацій, узаконення варіантності форм дієслівного керування. Отже, потреба спеціальної роботи, яка б систематизувала літературні вияви сполучення найуживаніших дієслів сучасної української мови, є очевидною.

Переконливі й джерела стильово виразної ілюстративної бази. Різножанрові художні тексти репрезентують розвиток української мови головню в період ХХ — поч. ХХІ ст. Художні твори ХІХ ст. — це спадщина І. Котляревського, Є. Гребінки, Л. Глібова, Марка Вовчка, М. Шашкевича, П. Куліша і, безперечно, Т. Шевченка. Об'єктивності матеріалу словникових

статей додають зразки перекладної літератури, фольклорних і публіцистичних джерел, а також наукові, науково-популярні й науково-навчальні тексти. Зміст і структура праці загалом та кожної статті зокрема переконливо засвідчують тривалу й скрупульозну роботу Лариси Колібаби й Валентини Фурси зі значним обсягом текстового масиву.

«Словник дієслівного керування» — це перша й досить успішна спроба вияскравити в сучасному мовленні синтаксичні конструкції, що були забороненими або обмеженими у використанні за радянської доби. На нашу думку, у ньому повною мірою враховано ступінь відповідності граматичного варіанта структурі та системі української мови, його семантичне наповнення, функційну маркованість, традицію вживання, реакцію на ту або ту конструкцію з боку носіїв мови, які досконало володіють нормами. Словом, обравши для своєї роботи національний критерій, автори кваліфіковано оцінили дієслівну сполучуваність у сучасній українській літературній мові, професійно розв'язали конфлікт між питомими, органічними для української мови дієслівними словосполученнями й невиправданими паралельними їхніми формами, що лише вносять дисонанс у природу синтаксичного ладу мови, нівелюють її національне тло.

Для зручності користування словниковими статтями запропоновано питання до залежних компонентів у відмінковій чи прийменниково-відмінковій формі, бо «традиційно керованими вважають саме такі форми іменників» (напр.: для значення вихідного пункту руху чи просторового переміщення користуються питаннями *із чого? із-за чого? від чого?* замість, на наше глибоке переконання, природнішого й логічнішого *звідки?* тощо).

Рецензоване лексикографічне видання містить кілька частин: передмову, поради щодо правильного прочитання словникової статті, список скорочень, український алфавіт, лексикографічні статті, перелік джерел ілюстративного матеріалу, абетковий покажчик дієслів. Попри, на перший погляд, просту композицію, орієнтацію на широкий загал Словник вирізняється глибокою науковістю й системністю представленого матеріалу. Удкладнений аналіз праці виявляє її оригінальну концепцію, спроектовану на семантико-синтаксичну валентність дієслівного предиката, що «точно окреслює межі керування, зараховуючи до нього тільки ті залежні компоненти, яких вимагає лексико-граматична природа опорного слова» [Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1992. — С. 78]. Саме врахувавши валентний потенціал дієслівного ознакового слова, автори скомпонували всі словникові гасла, зокрема, представили правобічні валентно зумовлені компоненти, що співвідносяться з об'єктними, адресатними, інструментальними та локативними синтаксемами й у формально-граматичній структурі речення є приприсудковими керованими другорядними членами. Отже, для аналізованого Словника характерний новаторський, прагматично коректний підхід до висвітлення синтаксичних явищ і, скажемо впевнено, він може претендувати на статус етапного лексикографічно-граматичного дослідження.

Реєстровими одиницями Словника є функційно активні дієслова сучасної української літературної мови у формі інфінітива. Похвалимо авторів за те, що джерелами добору дієслівних одиниць слугували найповніші словники: «Словарь української мови» в 4 т. за ред. Б. Грінченка, 1907–1909 рр.; «Словник української мови» в 11 т., 1970–1980 рр.; «Великий тлумачний словник сучасної української мови», 2005 р.; «Український орфографічний словник», 2009 р. Для адекватного тлумачення семантики дієслів залучено також найсучасніші авторитетні лексикографічні видання: «Універсальний словник української мови», 2007 р. та «Словник української мови», 2012 р. Кожному з дієслів присвячено окрему словникову статтю, обсяг якої детермінований моносемантичністю / полісемантичністю вербатива, валентною рамкою кожного його лексико-семантичного варіанта. Корпус репрезентантів прямих і переносних дієслівних значень з огляду на завдання Словника подеколи впотужнено спеціально-термінологічними, фразеологічно зумовленими, діалектними, розмовними, застарілими тощо. Охопивши такий семантико-стилістичний обсяг ознакових слів, автори, однак, не дублюють синтаксичну інформацію, оскільки розглядають «лише ті марковані однозначні дієслова чи лексико-семантичні варіанти багатозначних дієслів, які виявляють нові, не зафіксовані щодо прямого лексичного значення валентні потенції та, відповідно, керовані словоформи» [Колібаба Л.М. Теоретичні засади та принципи укладання «Словника граматичного керування дієслів» / Л.М. Колібаба // Українська мова. — 2011. — № 1. — С. 48]. Ураховано й такі лексико-граматичні характеристики вербативів, як вид, однократність дії.

Відчувається, що весь свій дослідницький ресурс Лариса Колібаба та Валентина Фурса зосередили навколо чіткого виструнчення типових відмінкових чи прийменникових форм вираження керованих слів. Значеннева диференціація цих форм детермінована належністю дієслова до певного семантичного різновиду предиката. Зокрема, дієслівна лексема «возити» має ознаки предиката переміщення, тому Словник найперше фіксує об'єктні поширювачі, доповнюючи їх далі адресатними, локативними, інструментальними (с. 148–151). Покликаючись на виважені, утрадиційнені засади академічної науки, автори фіксують дієслівну сполучуваність з опертям на кількарівневу семантичну класифікацію субстанційних значень, спеціалізовані синтетичні й аналітичні морфологічні форми їхнього вираження. Концептуально важливим для структурування словникової дефініції виявилось врахування, з одного боку, сили підрядного зв'язку між опорним дієсловом і керованою формою, з іншого — функційної активності чи пасивності конструкції в сучасному мовленні. Саме ці два чинники й лягли в основу послідовного розташування правобічних валентно програмованих компонентів за шкалою «центральна / периферійна позиція».

Позитивної оцінки заслуговують усі дослідницькі дії авторів. По-перше, відмінкові та прийменниково-відмінкові форми залежних від дієслів іменників (субстантивованих форм, займенників) подано згідно

з нормами й правилами чинного «Українського правопису», їх потверджено численними різностильовими ілюстраціями з усної народної творчості, художніх творів класиків української літератури та сучасних митців слова, публіцистичних і наукових текстів авторитетних друкованих та інтернетівських видань. По-друге, усебічно представлено варіантність дієслівного керування з огляду на семантичні особливості вербативів, їхню стверджувальність / заперечувальність у реченні, рід іменників, варіантність їхніх відмінкових закінчень, належність іменника до класу істот / неістот, осіб / тварин тощо. По-третє, Словник є багатим джерелом стилістичного матеріалу, оскільки увиразнює фонетичну варіантність прийменників, морфологічну синонімію та омонімію, стилістичне обмеження у вживанні певної граматичної форми.

Розлоге представлення варіантів залежних від дієслів компонентів та їхніх складників вважаємо одним із найважливіших пріоритетів Словника. Ідеться, зокрема, про фонетичну варіантність прийменників *у / в, з / зі / із, під / піді, над / наді, перед / переді*, варіантність форм «давального відмінка, але з різною послідовністю: для назв істот — форми із закінченням *-ові, -еві, -єві* та *-у, -ю*, а для назв неістот — форми із закінченням *-у, -ю* та *-ові, -еві, -єві*»; варіантність форм «місцевого відмінка з тією самою послідовністю, що й у давальному відмінку» (пор.: *дякувати батькові (батьку), допомагати синові (сину), присвячувати краю (краєві) і жити в будинку (будинкові), лежати на ліжку (ліжкові), ходити по лузі (лузі, лугові), їхати по березі (берегу, берегові), везти на коневі (коні)* (с. 7); варіантність форм 3. в. множ. іменників — найменувань неосіб (1 = Р. в., 2 = Н.в.) на зразок *гнати (гонити) гусей (гуси), годувати телят (телята)*. Принагідно наголосимо, що І. Огієнко вважає конструкцію «*пасти коней*» не українською, а російською [Огієнко І. Рідна мова / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2010. — С. 260].

Заслуговують на увагу і ті словникові статті, що фіксують паралельне побутування конструкцій із прийменниками *в / до*, як-от: *надсилати в установу / до установи, вступати у виш / до вишу, входити в наглядову раду / до наглядової ради* тощо.

Деякі дієслова, як свідчить дібраний авторами ілюстративний матеріал, поступово втрачають частину залежних форм, зафіксованих в авторитетних лексикографічних, фольклорних джерелах. Словник подає єдину форму *сміятися, насміхатися, глузувати з / із кого / чого?* (пор. у цьому зв'язку Словник синонімів української мови у 2 т.: СМІЯТИСЯ без додатка і з кого і Словник української мови в 11 т.: СМІЯТИСЯ з кого — чого, рідко над ким — чим, кому, чому і без додатка. Насміхатися, глузувати з кого-, чого-небудь, висміювати чиїсь дії, вчинки й т. ін. *Чужому лихові не смійся* (Українські народні прислів'я та приказки, 1963, 34); *Багатого губатого Дівчина шанує; Надо мною, сиротою, Сміється, кепкує* (Тарас Шевченко, 1963 I: 12). Варто віддати належне прагненню дослідниць зробити впевнений крок на шляху граматичного нормування україн-

ської мови, бо треба мати неабияку лінгвістичну сміливість, щоб для ілюстрування одних форм подавати приклади з творів Шевченка і вважати їх нормою, а для інших заперечувати колишню норму сучасними (й не зовсім) текстовими фрагментами (Б. Грінченко, І. Нечуй-Левицький, П. Загребельний, В. Дрозд та ін.).

Автори рецензованої праці в окремих статтях урахували, очевидно, і те, що деякі граматичні форми, попри несприйняття їх користувачами мови сьогодні, стали невід'ємними складниками системи. Повністю очистити від них мову означало б прибити мовний човен пуристичним буревієм до острова помилок минулого. Тут важливо витримати баланс, щоб і мові не зашкодити, і зберегти себе, свої унікальні маркери багатомілітарної історії та культури.

Думаємо, саме це мали на меті укладачі, коли подавали форму *женитися (оженитися) на кому?* В І. Огієнка натомість читаємо: «Усе це треба нам глибше знати, щоб повно зрозуміти віковічну українську (і всеслов'янську) форму “*оженитися з дівчиною*”, а не суперечне формі орудного соціативного “*оженитися на дівчині*”. “*Оженитися на кому*” — це унікалізм у мові всього слов'янського світу, відомий тільки в мові російській» [Огієнко І. Наша літературна мова / Іван Огієнко (Митрополит Іларіон) ; упоряд., авт. передмови та коментарів М.С. Тимошик. — К. : Наша культура і наука, 2011. — С. 283].

У нашу позитивну тональність вкрапимо й одне побажання. Праця містить чимало префіксальних вербативів, отже, варто було б порушити в ній проблему префіксально-прийменникової кореляції, вияв якої тісно пов'язаний із дієслівною валентністю. Відомо ж бо, що вживання обов'язкового адвербіального члена досить часто зумовлене наявністю у складі дієслівного предиката префікса і що саме він може переводити дієслово зі сфери автосемантичної лексики до розряду синсемантичної. Сподіваємося, що висловлене міркування автори сприймуть не як докір, а радше як стимул до ще однієї цікавої і не менш сутнісної лексикографічної розвідки.

Насамкінець констатуємо: українське мовознавство збагатилося граматичним словником, що водночас є знаковим дослідженням, у якому традиційну проблему — дієслівне керування — представлено в найновішому науковому трактуванні. Безперечно, «Словник дієслівного керування» зреалізує і свою прикладну функцію, оскільки в ньому коректно й зважено систематизовано типові зразки дієслівної сполучуваності, з-поміж яких і найскладніші, суперечливі.

Лінгвістична праця, яку підготували Лариса Колібаба й Валентина Фурса, цікава, актуальна, вона враховує як формовану впродовж тривалого часу граматичну традицію української мови, так і сучасні тенденції змін у царині дієслівного керування. Це лексикографічне видання — справжня знахідка для всіх охочих долучитися до невичерпних скарбів і таємниць мови, звісно ж, рідної, не заангажованої впливом чужих культур.

Рецензію отримано 05.05.2017

Mykola Stepanenko, Svitlana Galaur

Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava

THE MEANINGFUL WORK IN UKRAINIAN LEXICOGRAPHY

Kolibaba L.M. Dictionary of verb correlation / Larysa Kolibaba, Valentyna Fursa. — К. : Lybid, 2016. — 656 p.

Keywords: verbal correlation, cases and prepositional cases, forms of nouns, operated word, variant word and form implementations, capable grammatical forms.

Мовна мозаїка

НАЦІЄЦЕНТРИЧНИЙ, а не НАЦІОЦЕНТРИЧНИЙ

У сучасному українському книжному вжитку з'явилися нові складні слова, утворені з іменникової основи та прикметника *центричний*, поєднаних сполучним голосним. Вони виражають особливе значення — 'зорієнтований на кого-, що-небудь', пор.: *основоцентричний, формантоцентричний, людиноцентричний, державоцентричний, україноцентричний* та ін., напр.: *На увагу заслуговують праці І.І. Смагіна щодо визначення методологічних засад шкільного підручникотворення із суспільствознавчих предметів та встановлення співвідношення... людиноцентричного і державоцентричного підходів* (Л. Рябовол); *Метою україноцентричної політики мають бути зміцнення української ідентичності й захист незалежної державності України* (Тижень, 23.03.2015). Проте в деяких із прикметників такої будови неправильно вжито сполучний голосний. До них належить, зокрема, *націоцентричний*, напр.: *Побудови націоцентричного духовно-культурного простору як шляху подолання соціальної конфліктності та солідаризації суспільства* (Із постанови НАН України); *Націоцентричний підхід сучасної української історіографії до вивчення туристично-краєзнавчого руху в Галичині (1830 — 1930-х рр.)* (О. Дутчак). Відповідно до правила чинного «Українського правопису» (див.: § 25, 2 в), за яким після основ іменників м'якої групи на *й* у складних словах потрібно вживати сполучний голосний *є* (орфографічно *е*), цей прикметник правильно писати **націєцентричний**, напр.: *Літературознавчі обрії професора Івана Денисюка: націєцентричний аспект* (П. Іванишин); *Націєцентричні підходи значною мірою визначали зміст досліджень представників академічної науки* (Г. Корольов); *Націєцентричний фемінізм жінок-мисткинь української діаспори* (Ю. Денисенко). Із таким самим сполучним голосним треба вживати й іменник **націєцентризм**.

Катерина Городенська